

Matej Meterc

Jesenice

UDK 811.163.6'373.422:821.163.6-84-845

Je prihodnost slovenskih antipregovorov (le) pregovorna?

Predstavljamo pet slovenskih antipregovorov, ki so najpogostejši med navedki anketirancev v nedavni paremiološki raziskavi. Primerjamo jih z ustreznici v drugih (večinoma slovanskih) jezikih ter se dotikamo vprašanja frazeoloških internacionalizmov. Proces, v katerem so se antipregovori v preteklosti spremenili v pregovore, lahko uporabimo kot izhodišče za razmislek o prihodnosti sodobnih slovenskih antipregovorov. Glavni dejavnik bo po našem mnenju potencial vsakega posameznega antipregovora, da poleg humornega učinka ponudi tudi navezave na vsakdanje referenčne situacije. Dojemanje in raba antipregovorov med slovenskimi govorniki bosta odvisna tudi od načina leksikografskega opisa tega paremiološkega žanra.

antipregovori, pregovori, paremiologija, paremiografija, frazeologija

Five Slovene anti-proverbs are presented that were most frequently named by the respondents in a recent piece of paremiological research. By comparing these examples with some equivalent anti-proverbs in other (mostly Slavic) languages, we touch upon the issue of phraseological internationalisms. Past processes through which anti-proverbs became new proverbs can be used as a starting point when speculating on the future of contemporary Slovene anti-proverbs. The basic factor is the potential of every single anti-proverb not only to have a humorous effect, but also to relate to everyday referential situations. The reception and usage of anti-proverbs among Slovene speakers will also depend on how this paremiological genre is lexicographically described.

anti-proverbs, proverbs, paremiology, paremiography, phraseology

1 Terminološko izhodišče

Slovenska frazeologija se še ni posebej posvečala pojmu *antipregovora*, ki se je v svetovni frazeologiji (Mieder 2004: *anti-proverb/-Antispruchwort*; Walter, Mokijenko 2005: *антипословица*) uveljavil po Miederjevi zbirki (1983). Termin se v slovenščini redko pojavlja (Litovkina 2007: 451; Meterc 2013: 365). Antipregovori nastanejo s parodičnim posegom, ki sproži humorno igro s pomenom pregovora (Mieder 2004: 28). Jedro ustaljenih antipregovorov je majhno v primerjavi z množico teh, ki dnevno nastajajo (Mlacek 2009: 142), mejo antipregovora pa je pogosto težko določiti (Valdajeva 2003: 390; Mlacek 2009: 138–139). S prispevkom želimo začeti razpravo o paremioloških enotah¹ v slovenščini, (ne)ustaljenosti ter medjezikovnih ustreznicih.

2 Empirično izhodišče

Demografska raziskava, iz katere črpamo podatke, je potekala v okviru doktorskega študija. S spletnim vprašalnikom na naslovu vprasalnik.tisina.net smo ugotavljali poznanost 918 slovenskih pregovorov in rekov ter sorodnih paremij iz dveh slovarjev (SSKJ in Pavlica, 1960). Zaključni vprašnji po ocenjevanju poznanosti 918 enot sta se glasili: »Se spomnite kakšnega pregovora, ki ga

¹ Paremiološke enote ali *paremije* (Permjakov 1988: паремия; Mlacek 2009: parémia) so del stavčnih frazemov, ki spadajo v okvir kratkih folklornih žanrov, njihovo jedro pa so pregovori in reki (Permjakov 1988: 80).

v vprašalniku niste zasledili?« in »Poznate kakšen humorno preoblikovan pregovor, šalo ali pa besedno igro, ki je izšla iz pregovora?«² Šest antipregovorov se je pojavilo že med odgovori na prvo vprašanje, v katerih je 191 govorcev navedlo 551 enot.³ Na drugo vprašanje je 109 govorcev navedlo 115 frazemov (z variantami vred 179 navedkov). Med 71, ki jih lahko štejemo za antipregovore, se jih le 13 pojavi več kot enkrat. Če upoštevamo med odgovori na prvo vprašanje še antipregovore, so najpogostejši:

Kdor drugemu jamo koplje, je grobar (19 navedkov, 99 % poznanost izhodiščnega pregovora);
Rana ura, slovenskih fantov grob (12 navedkov, 99 %);
Kdor visoko leta, je pilot (11 navedkov, 98,4 %);
Kar lahko storiš danes, odloži na jutri (11 navedkov, 99 %);
Kdor z malim ni zadovoljen, mu večji ne bo zrasel (5 navedkov, 98,7 %).

Izhodiščni pregovori vseh petih antipregovorov so se po odgovorih 316 govorcev v jedru vprašalnika uvrstili med 50 najbolj poznanih slovenskih paremij (Đurčo, Meterc 2013: 23–25).

3 Diskusija o petih najpogostejših antipregovorih

Prvi in tretji antipregovor spadata k vzorcu *Kdor X, ta Y*, pri katerem drugi del pregovora nado-mešča poklic. Anketiranci so navedli še enote *Kdor drugemu jamo koplje, sam bager plača*, *Kdor drugemu jamo koplje, je gradbinec* in *Kdor drugemu jamo koplje, je sam svoje sreče kovač*. Križanja frazemov predstavljajo poseben tip. Le redka so ustaljena kot enota *Rana ura – slovenskih fantov grob*, ki je nastala iz frazeologiziranega verza *Doberdob, slovenskih fantov grob* ter pregovora *Rana ura, zlata ura*. Prva izhodiščna enota nima tujih ustreznice, ker je pogojena zgodovinsko,⁴ zato gre za tipično idiosinkrazijo (Đurčo, Meterc 2013: 28). Tako kot prvi antipregovor,⁵ lahko enoto *Kar lahko storiš danes, odloži na jutri* prištejemo k internacionalizmom. A. Litovkina (2007: 453) ga navaja v ruščini, angleščini, madžarščini, nemščini in francoščini kot primer vzporednega razvoja (poligeneze). Znani sta češka in slovaška ustreznica.⁶ Navedki anketirancev prikazujejo njegovo pestro variantnost:

Kar lahko storiš danes, odloži na jutri/preloži jutri na drugega/odloži na pojutrišnjem.
Ne delaj danes tega, kar lahko jutri preložiš na pojutrišnjem.
Kar lahko storiš jutri, lahko tudi pojutrišnjem!
Ne odlašaj na jutri, kar lahko storiš pojutrišnjem.

2 Predstavljamo odgovore, navedene do 13. oktobra 2012, ko smo podatkovno bazo zamrzili za prvo različico slovenskega paremiološkega minimuma po Đurčevi (2002) metodologiji za primerjavo s slovaškim. V celoti je vprašalnik takrat izpolnilo 316 anketirancev iz Slovenije in tujine v starostnem razponu od 13 do 84 let.

3 Med njimi je okoli 200 enot, ki se ne nahajajo v nobenem izmed slovarjev, uporabljenih za izhodiščni korpus. Pridobitev takih enot je bil tudi glavni namen prvega vprašanja.

4 V Doberdobu je med prvo svetovno vojno umrlo več tisoč slovenskih vojakov v avstro-ogrski vojski.

5 V slovaščini ga omenja Mlacek (2009: 136), na spletu pa se lahko prepričamo tudi o rabi v srbsčini, hrvaščini, češčini in poljščini. Znan je tudi v nemščini.

6 *Co můžeš udělat dnes, klidně nech na zítřek* navaja Čermákov slovar stavčnich frazemov (2009: 1023) v samostojnem geslu kot ironično parafrazo izhodiščne enote *Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek*. Slovaško enoto *Čo môžeš urobiť dnes, (pokojne) odlož na zajtra (a máš dva dni voľna)* navaja portal Sprichwort-Plattform.

Le drugi in četrti antipregovor prinašata pomensko nasprotje v razmerju do izhodiščnega. Pri prvem in tretjem gre za spremembo v absurdno trditev, pri zadnjem pa v primerjavi z izhodiščnim *Kdor z malim ni zadovoljen, velikega ni vreden* za vulgarno aluzijo, ki pomena povsem ne izkriži, temveč le zoži.

4 Prihodnost posameznih slovenskih antipregovorov in žanra kot celote

Porast tvorbe antipregovorov v 20. stoletju, posebno pa v zadnjih desetletjih (Mieder 2004: 153; Litovkina 2007: 453), obravnavamo s pojmom dominante, saj gre za pojavnost, ki je v določenem obdobju močno okrepljena, vendar pa je bila ves čas prisotna (Mokijenko 2005: 14). Zato se zastavlja vprašanje antipregovorne preteklosti nekaterih pregovorov, npr. *Roka roko umije, obe pa obraz* (Makarovič 1975: 186) ter *Vsaka stvar ima konec, samo kranjska klobasa ima dva* (Bojc 1987: 65). Primera ustrežata značilnostim t. i. »antipregovorov z repom« (Litovkina 2006: 457). Sprašujemo se, ali ne gre v takih primerih, ki jih frazeologija ponavadi obravnava le kot zastarele variante pregovorov, za antipregovore. Obratno je morda kakšen antipregovor danes razumljen kot pregovor, npr. *Gora ni nora, ta je nor, ki gre gor*, saj je znan 90,2 % govorcem in je očitno nadomestil pomensko nasprotno izhodišče *Gora je nora* (Bojc 1987: 263), ki ga ni navedel nihče. Pri zapisovanju paremij je v preteklosti močno vlogo odigrala cenzura z didaktično ali moralistično težnjo (Mieder 2004: 16). To redčenje gradiva je vplivalo na pozabo mnogih humornih in vulgarnih enot. Zapisovalci so ohranili tiste, ki niso preveč posegle v didaktični smoter izhodiščnih enot in odstopale od komunikativne norme. Sodobne zbirke, npr. *Razvezani jezik*, se izmikajo moralizmu, poznanost antipregovorov pa povečujejo tudi spletni forumi (Litovkina 2006: 453).

Na osnovi empiričnih podatkov bi bilo treba uslovariti ustaljene antipregovore in raziskati dejavnike ustaljevanja. Večjo možnost imajo po našem mnenju tisti, ki se bodo navezali na referenčne situacije (Grzybek 2008: 33), ki jih drugi frazemi ne opisujejo ali pa jih zajemajo le v okviru širše situacije. Verjetno se bodo osamosvojila nekatera dopolnila antipregovorov, kar lahko opazimo pri enoti *Motiti se je človeško, ampak da res stvari zafrkneš, pa rabiš računalnik*,⁷ ki je znana v mnogih jezikih (Litovkina 2006: 558). Nekateri antipregovori bodo zamenjali izhodiščne enote, ker odražajo sodobnejše mišljenje ter so se s tem spremenili v nove pregovore. Frazeološki proces prenovitve, s katero nastajajo antipregovori, je odstop od norme, ki pa norme ne krši (Kržišnik 1996: 140). Frazeologi poudarjajo (Kržišnik 1996: 141; Litovkina 2006: 566), da je njena uspešnost večja, če prinaša nove pomenske sestavine. To pa ne pomeni, da se nekateri antipregovori s samozadostno besedno igro ne ustalijo prav zaradi absurdnega učinka. Ravno prvi in tretji najpogostejši antipregovor med navedki anketirancev kažete, zakaj jih ne smemo obravnavati le kot prehodni žanr bolj ali manj uspešnih kandidatov za prave pregovore. Zanimivo bo spremljati razvoj odnosa govorcev do teh enot v razmerju do raziskav, ki bodo termin verjetno še bolj popularizirale. Prihodnost slovenskih antipregovorov bo delno tudi pregovorna, naloga frazeologije pa bo, da tak status pripiše frazemom, ki za to izpolnjujejo merila. Hierarhija med paremiološkima žanroma bo ostala, kar pa ne sme biti izgovor za zanemarjanje vloge antipregovorov v slovensčini.

7 Vir: <http://www.verzi-vici.com/index.php/category/vici/racunalniski/page/5>.

Literatura

- ĐURČO, Peter, 2002: K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiológie. Jozef Mlacek (ur.): *Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava: Stimul. 51–60.
- ĐURČO, Peter, METERC, Matej, 2013: Empirične paremiološke raziskave tipov ekvivalentnosti in suprasemantičnih razlik v slovenščini in slovaščini. *Slavia centralis* 6/2. 20–36.
- GRZYBEK, Peter, 2008: Fundamentals of Slovenian paremiology. *Traditiones* 37/1. 23–46.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–154.
- LITOVKINA, Anna T., 2006: Na net i suda net: Punning in Anglo-American and Russian Anti-Proverbs. Alexander Bierich, Tatjana Volodina (ur.): *Slovo v slovare i diskurse. Sbornik naučnyh statej k 50-letiju Harri Valtera*. Moskva: Elpis. 556–570.
- LITOVKINA, Anna T., 2007: Never do today what can be done tomorrow – most frequent types of alteration in anglo-american and russian proverb transformations. Erika Kržišnik, Wolfgang Eismann (ur.): *Europhras Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete. 451–471.
- METERC, Matej, 2013: Antonimija enako motiviranih paremioloških enot (primeri iz slovenščine in slovaščine). *Slavistična revija* 61/2. 361–376.
- MIEDER, Wolfgang, 2004: *Proverbs. A handbook*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- MLACEK, Jozef, 2009: Antiprislovie a príbuzné útvary: k niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmoslovii. *Slovenská reč* 74/3. 135–148.
- PERMJAKOV, Grigorij Ljovič, 1988: *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva: Nauka.
- VALDAJEVA, Tatjana, 2003: Anti-Proverbs or New Proverbs: The Use of English Anti-Proverbs and Their Stylistic Analysis. *Proverbium* 20. 379–390.

Viri

- BOJC, Etbin, 1987: *Pregovori in reki na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
- ČERMÁK, František, 2009: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné*. Praha: Leda.
- MAKAROVIČ, Marija, 1975: *Pregovori, življenjske resnice*. Ljubljana: Kmečki glas.
- MIEDER, Wolfgang, 1983: *Antisprichwörter. (Anti-Proverbs)*. Wiesbaden: Verlag für deutsche Sprache.
- PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Razvezani jezik: <http://razvezanijezik.org>
- Sprichwort-Plattform: <http://www.sprichwort-plattform.org>
- Verzi-vici: <http://www.verzi-vici.com>
- WALTER, Harry, MOKIJENKO, Valerij, 2005: *Antiposlovcy russkogo naroda*. Sankt-Peterburg, Moskva: Izdatelstvo Neva.